

■ article

REVISTA D'HISTÒRIA DE LA FILOSOFIA CATALANA,
Números 7/8, 2014 | Print ISSN 2014-1572 / Online ISSN 2014-1564
DOI: 10.2436/20.3001.02.92 | P. 11-29
Data de recepció: 8/11/2013 / Data d'admissió: 12/12/2013
<http://revistes.iec.cat/index.php/JOCIH>

Tres tesis sobre la historiografia i l'ontologia de Ferrater Mora

Pompeu Casanovas

Institut de Dret i Tecnologia
Universitat Autònoma de Barcelona
pompeu.casanovas@uab.cat

resum

En aquest article es defensen tres tesis sobre el vincle entre l'ontologia i la historiografia de Ferrater Mora: (i) la història intel·lectual de Ferrater consisteix en una historiografia semàntica de segon grau, (ii) l'ontologia constitueix una hermenèutica de segon grau, (iii) l'«integracionisme» constitueix un diàleg de segon ordre que, malgrat les seves limitacions, acaba per tenir sentit en la darrera generació del Web. L'article considera també el paper de les ontologies computacionals en l'organització de continguts filosòfics.

paraules clau

Ferrater Mora, ontologia, ontologies, historiografia, història intel·lectual, *integracionisme*.

1. Tres tesis sobre Ferrater

Per a dir-ho d'un sol cop i des del principi, hi ha tres tesis que m'agradaria defensar¹:

1. La història intel·lectual practicada per Ferrater —em refereixo a la que construeix al Diccionari² i articles afins— constitueix una *historiografia semàntica de segon grau*.

1 Aquest article és una revisió del text presentat en ocasió de les «Jornades dedicades al filòsof i assagista Josep Ferrater Mora (Barcelona 1912-1991), en ocasió dels 100 anys del seu naixement», organitzades conjuntament per l'IEC i la Càtedra Ferrater Mora a Barcelona i Girona, respectivament, el 7 i 8 de novembre del 2012. El lector podrà trobar l'assaig original sobre aquestes tres tesis, molt més extens, a l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, XXIV (2013), pp. 63-111, amb el títol «Josep Ferrater Mora i la història intel·lectual: mètode, ontologia i ontologies». El periple intel·lectual de Ferrater fou presentat el 23 d'agost del 2012, també per videoconferència, a la Universitat Catalana d'Estiu de Prada dins del curs sobre filosofies de l'exili coordinat per Xavier Serra i Josep Monserrat. Confio que aquestes tres tesis no siguin confoses amb l'«enciclopedisme», la visió de l'obra ferrateriana com un «dipòsit d'idees», contra la qual ha escrit Antoni Mora des de la interpretació literària i política de Ferrater. Cfr. «La ironia i l'apocalipsi», a *La filosofia de Ferrater Mora*, Documenta Universitaria, Càtedra Ferrater Mora, Girona, 2007.

2. L'ontologia (i l'epistemologia) de Ferrater, que és aparentment una metafísica de la cognició i del llenguatge, constitueix en realitat una *hermenèutica de segon grau* que es correspon amb la historiografia anterior i amb la filosofia de la història que guia la confecció del Diccionari.

3. L'elucidació de l'ontologia —«del que hi ha» per a dir-ho amb Quine— el duu a mantenir un *diàleg de segon ordre*, una *trans-ontologia* «integracionista» que busca descriure problemes més que no pas discutir solucions, i que només acaba de tenir sentit amb el canvi de cicle que ha representat Internet i la segona generació del Web. El llegat intel·lectual d'aquest diàleg adquireix una dimensió que abans no tenia, i pot incidir en la discussió contemporània de la filosofia en xarxa com el que són el Diccionari i la història que conté: un gran repositori de coneixement, elaborat a partir de principis-guia i de pressupòsits ontològics.

No tractaré aquí de les tres ontologies computacionals existents per a classificar i gestionar el contingut filosòfic (*PhilO*, *Philosurfical*, *InPhO*)³. Les esmentades al principi perquè Ferrater es va haver de plantejar fa cinquanta anys el que ens estem plantejant ara nosaltres: quina estructura i organització té la filosofia? I va respondre amb els instruments que tenia a mà: l'anàlisi conceptual, la historiografia, i l'ontologia clàssica. Intentaré mostrar-ne el lligam.

2. El periple intel·lectual

Situar un filòsof sempre és una operació complexa. L'exili fou un drama a l'anada i a la tornada⁴. En el nostre cas, Ferrater forma part dels pensadors de la República que van seguir el camí de l'exili i ja no va retornar. Antoni Mora ha observat que, de fet, contràriament a escriptors, poetes i novel·listes, com Agustí Bartra, Xavier Benguerel, Anna Murià o Pere Quart, cap filòsof no ho va fer⁵. Potser una de les raons rau en el fet que la creativitat del filòsof, en

2 El *Diccionario de Filosofía* va tenir sis edicions, de 1941 a 1979, revisades i augmentades per l'autor. A partir de l'edició del 1994, el Diccionari ha estat editat i curat per Josep Maria Terricabras. La versió de 1979 conté 3.589 pàgines, en quatre volums. El número total de veus és de 3.154, distribuïdes de la següent manera: (i) persones, 1.756; (ii) conceptes, incloent locucions i termes especials, 1.398. Les remissions en ordre alfabètic són més de 2.000.

3 La primera es deu a Barry Smith i al pòsit de la fenomenologia austríaca clàssica (*PhilO*). La segona, *Philosurfical*, és exclusivament computacional, i es deu al treball de Michele Passin amb Enrico Motta al Knowledge Media Institute (Open University). La tercera correspon a l'equip de Colin Allen en l'Indiana Philosophy Ontology Project (*InPhO*, lligat a la Stanford Philosophy Encyclopedia), un projecte renovat mes a mes i mantingut fins avui dia.

4 Vegeu Julià Guillaumon, *Literatures de l'exili*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 2005; Jordi Gràcia, «Los avatares de la cordura», a *Variaciones de un filósofo*, Biblioteca del Exilio, Ed. do Castro, la Corunya, 2005, pp. 7-67.

5 Antoni Mora, «La filosofia catalana a l'exili. Notes per a un estudi», *Enrahonar*, 10 (2005), pp. 17-28.

part, especialment si té l'ànim enciclopèdic i enciclopedista de Ferrater, depèn de la fàcil accessibilitat a les idees i als llibres. Les biblioteques, els llibres, eren essencials; i aquesta matèria primera ja no es trobava al país d'origen.

Hi havia un àmbit, el que en podríem dir l'hispanisme literari o filosòfic, que representava un camí intermedi entre el pensament i la literatura, i que va ser adoptat com una mena de carta de presentació o de salconduit d'urgència. Manuel Duran ho va explicar molt bé en una entrevista a la revista *Insula* el 1964⁶. Li devem també una teoria interessant sobre les diverses fonts o bases sedimentàries originàries dels pensadors a l'exili:

En nosotros un corte geológico revelaría varias capas, una base profunda de «rocas cristalinas» españolas, y una serie de sedimentos —franceses, mexicanos: éstos quizás los más considerables: hemos vivido doce, trece, quince años en México: es para nosotros una segunda patria— y tras estos, en varias capas, por encima, el sedimento norteamericano⁷.

No hi ha dubte que la «roca cristal·lina» de Ferrater la constituïa la base cultural o educativa catalana, tal i com ell no només no negava, sinó que es va encarregar d'afirmar moltes vegades, algunes amb contundència⁸. Hi ha molts indicis d'això, fins i tot en les moltes expressions o girs lingüístics que traspuen sota la seva escriptura en castellà i que ell no corregia, sospito que expressament. Per exemple, «hilar delgado» en lloc de «hilar fino», o en l'ús de «si más no», o en els exemples en llengua catalana al costat de la francesa, l'anglesa i l'alemanya. O també en la inclusió de filòsofs catalans com el pare Xiberta, Joaquim Xirau i Serra Hunter en el Diccionari (cosa que es podria haver perfectament estalviat), acceptant implícitament l'existència de l'Escola

6 José-Ramón Marra López, «Entrevista con Manuel Durán», *Insula*, 252 (novembre 1967), pp. 6-7, entrevista de Marra-López, cit. a Marta Noguer, Carlos Guzmán, 2005, p. 121.

7 Marta Noguer, Carlos Guzmán, «La obra crítica de Manuel Durán», *Escritos. Revista del Centro de Ciencias del Lenguaje*, 32 (juliol-desembre de 2005), Universidad Autónoma de Puebla, pp. 109-130.

8 E.g. en l'entrevista d'*El Basilisco*, la revista de Gustavo Bueno, Ferrater va rebre la pregunta següent: «Uno de los agudos problemas que atraviesa la España de nuestros días es la cuestión autonómica, la marea ascendente de los nacionalismos, regionalismos y hasta cantonalismos. Su origen catalán, ¿le pone en medio de esta polémica, le compromete de alguna manera con el catalanismo, o se mantiene distanciado críticamente de ese 'seny' de la burguesía catalana?» La resposta, per escrit, fou inusualment directa: «Un catalán no puede dejar de ser catalanista, aunque sólo sea para reaccionar contra las trabas que se han impuesto en el desarrollo de la vida y la cultura catalanas. Si ser catalanista en este sentido equivale a ser nacionalista, muy bien...»; i afegia: «Indicaré sólo —en lo que toca a 'la marea ascendente de los nacionalismos'— que hay una solución en principio muy sensata, pero como casi nadie cree en ella puede no ser sensata políticamente: la solución federalista. Acaso un día se vuelva a pensar en ella, sin los resabios decimonónicos que casi siempre acarrea» (p. 58). Elena Ronzón, Alberto Hidalgo, Manuel F. Lorenzo, «Entrevista a José Ferrater Mora», *El Basilisco*, 12 (gener-octubre 1981), pp. 52-58.

de Barcelona⁹. O en l'atenció a les formes de vida catalanes —potser el seu assaig més popular fora del cercle d'especialistes— escrit a Xile el 1944 i re-près en el seu discurs d'investidura del doctorat honoris causa de la Universitat Autònoma de Barcelona, l'any 1979¹⁰. Posteriorment, encara va fer algun comentari sobre aquest tema, per matisar-ne la interpretació¹¹.

Em sembla que aquest sediment primari no el fornira una filosofia o conjunt de tesis concretes, sinó una manera de fer, un *talante*, com deia J. L. L. Aranguren, que el feia encarar amb seriositat i professionalitat els contextos i ambients on i amb què va haver de viure. I també encarar amb fidelitat l'experiència viscuda. Hi ha aquí un cúmul de coses que no són només intel·lectuals: una salut precària, les experiències de la mort (les de la Guerra Civil)¹², l'experiència dura, de «guanyar-se la vida» en el comerç abans de la guerra per pagar-se els estudis a Barcelona¹³. Hi ha també, no cal negar-ho, la passió analítica i metòdica del filòsof, però sempre sobre una base d'experiència concreta, pràctica, que veurem com feia de guia i de fel de la balança del seu pensament. «Ferrater es un verbo de acción» —en paraules de Bunge¹⁴.

En filosofia, però, va començar ben d'hora, ja des de *Cóctel de Verdad* (1935), a ocupar-se de la filosofia espanyola, d'Unamuno a Ortega. Em sembla

- 9 Eduard Nicol, «L'École de Barcelona», *Revue de Métaphysique et de Morale*, 69:3 (juliol-setembre 1964), pp. 258-275.
- 10 Les tendències assenyalades per Ferrater el 1944 són: continuïtat, seny, mesura i ironia. En el seu discurs d'acceptació de doctor honoris causa per la UAB i titulat «Reflexions sobre la filosofia a Catalunya» (1979), diferenciava «tendències» i «actituds», complementant les primeres amb certes i laxes actituds constants combinables en «elements»: «De quins elements parlo? En veig quatre que em semblen importants: la fidelitat a la realitat; la pensió contractual, àdhuc 'pactista', que no rebutja el compromís a menys que aquest impliqui cedir un valor considerat essencial; el professionalisme; el desig de claredat.» Vid. *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Ed. 62/la Caixa, Barcelona (1980) 1991, p. 127.
- 11 «Els col·legues que m'han reprotxat una excessiva idealització tenen raó de sobres». Vegeu la conversa publicada per Salvador Giner, «Josep Ferrater Mora. Una entrevista», *Enrahonar. Quaderns de Filosofia*, 10, Els filòsofs catalans a l'exili, pp. 173-178. Vegeu també el pròleg del mateix Giner, «Meditació sobre Catalunya. A guisa de proemi per a *Les formes de la vida catalana*», a la nova publicació d'aquest text.
- 12 L'exalumna de Bryn Mawr i hispanista Biruté Ciplijauskaitė, a qui va dirigir la tesi doctoral, recorda uns versos de Rilke que Ferrater acostumava a citar —«O Herr, gib jedem seinen eignen Tod» («Senyor, concedeix a cadascú la seva pròpia mort»). Cfr. «'Sacar de ti tu mejor tú': un escorzo de José Ferrater Mora», *Hispania*, 80:2 (maig 1997), pp. 280-282. Sobre aquest aspecte essencial del pensament ferraterià són molt interessants les anotacions no publicades de Manuel Sacristán que Salvador López Arnal ha tret recentment a la llum a *Cinco historias lógicas y un cuento breve*, <http://www.rebellion.org/docs/104376.pdf>, 2010, pp. 14 i ss.
- 13 Vegeu Antoni Mora, *Ferrater Mora*, Gent nostra, 73, Edicions de Nou Art Thor, Barcelona, 1989. Xavier Serra ha resseguit recentment alguns retrats biogràfics, com el que Pla li dedica a *Homenots*, per a destriar-ne el gra de la palla a la llum de la documentació disponible. *Història social de la filosofia catalana. La lògica (1900-1980)*, Afers, Barcelona-Catarroja, 2010, pp. 131-170.
- 14 Carta de M. Bunge a J. Ferrater Mora, des de McGill University (Canadà), 20-IX-1976.

que l'extensió cap a la filosofia hispànica es continuà donant al mateix temps que la redacció del seu Diccionari, en l'exili cubà (1939-1941) i xilè (1941-1947). La primera versió apareix el 1941¹⁵. Després justificaria l'existència d'una filosofia espanyola¹⁶. És difícil destriar aquí entre l'estratègia, la vocació i la professionalitat. Ferrater feia de necessitat virtut. La pràctica de redacció de diccionaris —per exemple, el de pedagogia de l'Editorial Labor, com recorda Conrad Vilanou¹⁷— és anterior al temps de l'exili. A la llum de les cartes conservades a l'Arxiu de Girona, va començar a escriure i demanar informació a filòsofs espanyols (com García Morente o José Gaos) ja abans, per a completar amb noms autòctons la versió castellana del *Philosophisches Wörterbuch* de Heinrich Schmidt, un projecte frustrat per la guerra. Ferrater ho explicava també amb senzillesa, sense revestir-ho de plomes intel·lectuals¹⁸. El Diccionari fou una obra d'encàrrec. Era un treball professional, útil, que, més tard, podia ser utilitzat també com a carta de presentació. Joaquim Xirau així li ho indicava i animava a prosseguir-lo després de rebre'n la primera versió:

Valdria la pena que no deixés l'esforç a mig fer. No hi ha en castellà un diccionari clàssic i d'autoritat. Això és obra de molts anys. Vostè el pot fer. Valdria la pena que hi dediqués una bona part de la seva vida. A base del que té fet, i procurant-se la col·laboració de totes les persones de bona voluntat, podria fer una obra clàssica. Crec que no hi ha de renunciar. És cosa de molts anys, i que vostè hauria d'anar fent amb persistència i sense impaciència, a mesura que desenrotlla les seves activitats. Si es disposa a fer-ho no dubti que en mi tindrà un col·laborador. És una empresa d'alta ambició. Però crec que vostè ha dem-

15 Cfr. Julio Ortega Villalobos, «José Ferrater Mora en Chile», *El Basilisco*, 21 (1996), pp. 86-89.

16 «I have the impression that expressions such as 'Spanish Philosophy' or any other 'national philosophy' can be explained only from this point of view, that is to say, assuming as true one of the two possible concepts of philosophy. I have the impression also that all confusions which have arisen in this field are due to the fact that philosophy as a propositional system has not been distinguished from philosophy as a mode of human being. In other words, as a propositional system we cannot say that there is a Spanish philosophy. But as a mode of human being, and with the restrictions we have introduced, we can say, not only that the expression 'Spanish Philosophy' has a sense, but even that Spanish philosophy is one of the philosophical systems of thought in which the condition of being a function of our existence is fully, and wonderfully, realized», p. 9, Ferrater Mora, «Is There a Spanish Philosophy?», *Hispanic Review*, 19:1 (gener 1951), pp. 1-10. Quasi quaranta anys més tard, un Ferrater més analític rebutjaria els qualificatius nacionals per a fer filosofia. Així, a «Reflexions sobre la filosofia a Catalunya» (UAB, 1979) escriu: «Dic 'la filosofia a Catalunya' i no 'la filosofia catalana', perquè les meves preferències filosòfiques es decanten a favor de la idea que la filosofia —el mateix que la ciència— no és nacionalment adjectivable. Dir 'una filosofia catalana' és només una mica menys absurd que dir 'una química catalana' o 'una matemàtica catalana'. Crec que els catalans, en la mesura que fan filosofia, han de fer-la com la fa (o hauria de fer) tothom a tot arreu: sense preocupar-se massa de si expressa o no l'esperit nacional» (p. 119), a *Les formes de la vida catalana i altres assaigs*, Ed. 62, La Caixa, Barcelona, 1980, pp. 119-132.

17 Conrad Vilanou, «Josep Ferrater Mora i la pedagogia: recuperació d'un text oblidat», *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 4 (2001), pp. 134-141.

18 Cfr. Assumpció Maresme, «Entrevista a Ferrater Mora», *Catalònia*, 1990, pp. 32-36.

ostrat condicions personals per a portar-la a cap. Tingui la bondat de dir-me si li sembla interessant la idea. Crec que el sol fet de manifestar-li és una mostra del vivíssim interès que m'ha despertat la seva obra¹⁹.

El Diccionari li va proporcionar, en efecte, la via per entrar en contacte amb els representants de la lògica i la filosofia analítica als Estats Units a partir de la tercera edició, la qual, a diferència de la segona, va ser acceptada per a recensió per Alonzo Church, l'editor del *Journal of Symbolic Logic*, la revista de W.V. Quine. Fou el mateix Quine qui va fer-ne la ressenya, i una de les que fan mal: «As may well be expected in a single-handed work of such scope, the shortcomings on logical topics are numerous.»²⁰ Crec que això fou més aviat un al·licient per escriure el seu Manual de Lògica i fixar continguts²¹. El *Journal* li encarregà les ressenyes d'obres escrites en castellà, la qual cosa donà lloc a un intercanvi epistolar amb Church a final dels anys cinquanta i principi dels seixanta²². També lògics europeus, com Bochenski, el van ajudar a conèixer millor la filosofia eslava —rusa i polonesa, especialment la tradició formal d'aquesta darrera— i atragueren la seva atenció sobre la importància de la filosofia escandinava²³.

Xavier Serra ha mostrat amb detall el seu periple editorial, especialment pel que fa a l'impacte i inserció en el corrent analític a partir de l'article sobre Wittgenstein del 1949, en un moment on l'obra del filòsof vienès no era

19 Joaquim Xirau, carta a J. F. M., Mèxic (17-VI-1941).

20 W.V. Quine, «Diccionario de Filosofía by José Ferrater Mora», *The Journal of Symbolic Logic*, 17:2 (juny 1952), pp. 129-130. El mateix any, Quine li escriu: «I am flattered that you plan an article on me, but I assure you that this was by no means amongst the omissions that I had felt to be regrettable. I am glad you will include Hilbert, Frege and Peano», carta del 26 de setembre del 1952, des del Dpt. de Filosofia de Harvard University.

21 El Manual l'escrigué en castellà amb el lògic Hugues Leblanc —*Lógica matemática*, FCE, Mèxic, 1955— i fou certament important per a més d'una generació d'estudiants universitaris a Espanya i Llatinoamèrica, els quals van trobar-hi un primer material rigorós per introduir-se a la disciplina. Vegeu eg. Jesús Mosterín, «José Ferrater Mora», a P. Casanovas (ed.), *Filosofia del segle XX a Catalunya: mirada retrospectiva*, IV Cicle Aranguren, Fundació Caixa Sabadell, 2010, pp. 199-210. Salvador López Arnal ha posat de manifest a partir de la correspondència entre Ferrater i Manuel Sacristán, que aquest el preferia per als seus alumnes de primer per sobre de la seva pròpia introducció a la Lògica. Op. cit., pp. 14 i ss.

22 Resseguint les recensions de Ferrater per al *Journal* hom s'adona que el que pretenia fer és adoptar l'actitud de científic «normal», que jutja a partir de l'estat de l'art de la matèria amb independència de la llengua en què s'expressi. Vid. e.g. la rigorosa crítica a la *Lógica del Juicio Jurídico* (1955) de García Máynez, i que fou la primera ressenya. *The Journal of Symbolic Logic*, 23:1 (març 1958), p. 74 Cfr. la carta inicial d'Alonzo Church des de Princeton, del 24 de febrer del 1958. L'oferiment d'efectuar les ressenyes de les obres escrites en castellà va partir del mateix Ferrater, segons es llegeix a la carta de recepció de la primera ressenya de Church del 10 de juny del mateix any.

23 Vegeu, per totes, la carta de Josef Bochenski des de l'Institut Eurora, de Friburg, datada el 30 de juliol del 1960.

ben coneguda fora dels cercles d'especialistes, i ell encara era viu²⁴ (moriria l'any 1952). Ferrater ja no va abandonar mai l'orientació lògica, científica i racionalista. Però no em sembla que les seves aportacions corresponguin a les d'un filòsof analític diguem-ne pur. A la llum de les cartes conservades, la seva relació amb Nicholas Rescher i l'*American Philosophical Quarterly* és més aviat de col·laborador extern, bon coneixedor dels corrents principals, però sense abandonar altres trinxeres més històriques o existencials. Només hi va publicar «On Practice» (1976)²⁵, mentre altres treballs sobre Ortega, per exemple, eren amablement desviats al *History of Philosophy Quarterly*²⁶ o directament refusats²⁷. En canvi, els seus articles tenien bona acollida a *Philosophy and Phenomenological Research*, editada per Marvin Farber fins al 1980, i després per Roderik Chisholm i Ernesto Sosa²⁸. La Universitat de Buffalo (SUNY) i la de Rhode Island han continuat essent al segle XXI centres importants per a la fenomenologia i l'ontologia, amb especial dedicació a la filosofia europea.

Hi ha força mèrit en aquest esforç, perquè al principi era un complet desconegut. Reprodueixo com a dada curiosa la ressenya d'*El hombre en la encrucijada* (Buenos Aires, 1952) que publicà el professor de Stanford Kurt F. Reinhardt: «En aquest treball fascinant i provocatiu, el pensador sud-americà planteja una filosofia de Personalisme Cristià»²⁹.

Això pot semblar una bajanada, i de fet ho és. Però és veritat que en Ferrater no hi ha un sol autor: hi ha també l'assagista, l'historicista, l'autor que mira des de fora el *sentit* de la història i l'integra en el comportament cultural (més abstracte) de l'elit per a generalitzar-lo en les masses, com Ortega, i que busca el *graal* de la cohesió social en la *integració* de la cultura, els valors o

24 Vegeu Xavier Serra, op. cit., pp. 131-170. L'article de Ferrater «Wittgenstein o la destrucció» es publicà a *Realidad*, V:14 (març-abril 1949), pp. 129-140, i fou publicat a Espanya a la revista *Theoria* l'any 1954, amb el títol de «Wittgenstein, símbol de una època angustiada». Es traduï a diverses llengües: polonès (1951), alemany (1952), anglès (1953) i francès (1959). Vid. Serra, op. cit., p. 152.

25 J. Ferrater Mora, «On Practice», *American Philosophical Quarterly*, 13:(1) (1976), pp. 49-55.

26 Rescher, com a editor, li escriu el 21 de setembre del 1983: «Your paper on Ortega y Gasset is too *ad hominem* for the *American Philosophical Quarterly*, but it would do well for the new *History of Philosophy Quarterly*». Cfr. «On Knowing One's Way About», *History of Philosophy Quarterly*, 1:(2) (1984), pp. 213-221.

27 Carta de N. Rescher de l'1 de març del 1966, refusant la publicació d'«On taking things for granted»; la qual cosa provocà la immediata resposta de Ferrater del 5 de març del mateix any. Finalment, l'assaig es publicà a l'antologia compilada i introduïda per A. R. Caponegri *Spanish Contemporary Philosophy. An Anthology*, University of Nòtre-Dame Press, 1967.

28 Vegeu l'epistolari relatiu a la publicació dels articles que es conserva al Fons de la Universitat de Girona (Càtedra Ferrater Mora) entre els dos primers, Farber i Chisholm, amb Ferrater. Tot sembla indicar que, des del 1959, el filòsof català va aprofitar la via oberta per Farber, perquè s'adequava més al caràcter històric i, de vegades, especulatiu, de les seves contribucions.

29 Reinhardt, *Books Abroad*, 27:3 (estiu 1953), p. 297.

l'organització estatal, com Dilthey, Heller, Smend, Schmitt, Binder i tants altres autors germànics ancorats en l'historicisme europeu neohegelià. *Integration, Eimbildung*: l'aire de família entre Ortega, Julián Marías, Laín Entralgo i Ferrater és massa acusat com per ser obviat. I l'*Hombre en la encrucijada* (1952; *The man at the crossroads*, 1957) n'és prova suficient. És una obra encara d'entreguerres, on es pregunta per la distància mental entre l'intel·lectual i la societat on viu. La qüestió inicial resultava difícil d'entendre per als professors nord-americans: «¿Es posible *integrar* les nostres societats, cada cop més àmplies, en les formes de vida material i espiritual superiors? [èmfasi afegit P.C.]» La confusió de Reinhart és reveladora. En l'obra original, Ferrater formula la pregunta a partir de les dues perspectives, la de la fenomenologia i el vitalisme, i la de la historiografia que acabava de descobrir als Estats Units i on es projectaven tant la perspectiva científica com els resultats de la recent conflagració mundial³⁰.

Els primers anys cinquanta em semblen cabdals, com una frontissa en el desenvolupament posterior del filòsof. Al desembre del 1951, ell organitza a Bryn Mawr el 48 Congrés de l'APA i fou un dels *discussants* de la ponència de Maurice Mandelbaum sobre el valor científic de la història al Congrés de l'Associació Filosòfica Americana³¹.

Al simposi es palpava el clima de la postguerra, l'holocaust, la crisi de la cultura europea i la incipient guerra freda, però també el nou paper de l'ètica i de la ciència. No puc deturar-me aquí en les relacions amb els filòsofs de la història nord-americans —Richard McKeon, Lewis S. Feuer, Horace L. Friess, entre d'altres. Esmentaré només el resultat: *la filosofia de la història pot discutir amb la història —les explicacions històriques— de la mateixa manera que la filosofia de la ciència ho fa amb les hipòtesis científiques*. Es tractava, com asseverava Ferrater en el seu comentari, d'assolir una *perspectiva* a partir de l'explicitació del llenguatge amb el qual es formulaven les explicacions històriques. Aquí encara contraposava «llenguatge» a «ontologia», però no trigaria gaire a incorporar el suggeriment de Mandelbaum: «Hom no pot discutir problemes en filosofia de la ciència sense acabar tractant de problemes ontològics fonamentals»³².

30 «¿Puede el llamado 'progreso material' ir acompañado de un progreso espiritual o, como a veces se dice también, moral? ¿Cabe integrar en formas de vida material y espiritualmente más elevadas a sociedades cada día más vastas y, en último término, a la sociedad entera?», cito de la segona edició, *El hombre en la encrucijada*, Sudamericana, Buenos Aires, 1965.

31 El simposi «What is Philosophy of History» tingué lloc el dia 28 de desembre del 1951, de dues a quatre de la tarda, dins del 48 Annual Meeting de The American Philosophical Association (APA), Eastern Division, tingut a Bryn Mawr els dies 27–29 de desembre del mateix any. Les ponències anaren a càrrec de Maurice Mandelbaum, Lewis S. Feuer, i Horace L. Friess. Van respondre com a *discussants* S. P. Lamprecht i Josep Ferrater Mora. Vegeu el programa del congrés a *The Journal of Philosophy*, 48:23 (8-XI-1951), p. 738. La discussió es va publicar a «Comments on the Symposium *What is Philosophy of History?*», Sterling P. Lamprecht, José Ferrater-Mora and Maurice Mandelbaum, *The Journal of Philosophy*, 49:10 (8-V-1952), pp. 350–362.

Tots els elements que apareixen en el pensament posterior del filòsof català —les nocions de tensió conceptual, nucli, diàleg, acord/desacord, emergència de propietats col·lectives, rebuig de les dicotomies, ontologia, oscil·lacions semàntiques dels conceptes etc.— són presents en el context intel·lectual entre 1948 i 1955. La deriva lingüística i lògica d'aquests anys, i l'esforç d'assimilació que va representar per Ferrater, és incompleta si hom no hi afegeix el vessant de filosofia de la ciència que comprèn la història i, amb ella, les ciències socials. He de dir que la seva posició ontològica, la seva metafísica, em sembla marcada pel seu desenvolupament historiogràfic (més que no pas a l'inrevés).

3. La historiografia de segon grau

Quin és el mètode, la manera de fer història intel·lectual, de Ferrater a partir de la tercera edició del Diccionari si més no?

Ell coneixia i citava normalment les històries de la filosofia en castellà, anglès, francès, italià i alemany, i també els especialistes de la filosofia antiga, medieval, moderna i contemporània. També les històries de la ciència. Però la manera d'escriure el Diccionari, per entrades nominals i termes escollits, amb la concisió requerida, fan de la seva obra un gran mosaic, on calia encaixar i polir individualment cada peça per a configurar el conjunt. Per això prefereixo el terme d'«història intel·lectual» per a designar globalment la seva obra. També és el terme utilitzat pel seu company dels primers temps a Bryn Mawr, traslladat després a Harvard, Juan Marichal³³.

No és només *història del pensament*, ni tampoc *història de les idees*, o *història de la filosofia*. Per a mi es tracta d'una història *conceptual*, de dins a fora, on distingeix sempre entre metodologia, ontologia, epistemologia i filosofia pràctica (ètica i política), focalitzant els nuclis de significació dels autors, sense deturar-se gaire en la història social o en les connexions contextuais o històriques, i sí en canvi en la gènesi i les connexions intra i intertemporals.

L'estil amb què ell escriu història intel·lectual al Diccionari i als articles afins és concís, busca la precisió i, especialment, la veracitat de les dades en què es basa. Encara que sembli simple, com a bon historiador, Ferrater comprovava les dades que ofería i, cosa que cal remarcar, llegia el contingut dels llibres dels autors que exposava. Això li facilitava l'esmena dels errors i, especi-

32 M. Mandelbaum, «Comments on the Symposium *What is Philosophy of History?*», 1951, op. cit., p. 360.

33 Marichal, a Harvard, donava justament cursos d'«història intel·lectual», cfr. Carta a Ferrater, des de Cambridge, Mass., del 21 de setembre del 1958.

aliment, aplicar-se a la reconstrucció analítica dels conceptes bàsics i efectuar la labor comparativa que li permetia destriar-ne les oposicions i contraposicions.

Crec que, al final, després de passar per la filosofia del llenguatge i la lògica, historiava els termes, els conceptes, les trames conceptuals i els discursos per separat, distingint nivells de llenguatge, objectes o constructes conceptuals, obres i moviments filosòfics. Això ja no és historicisme, i comporta una filosofia de la història d'un altre tipus.

Posaré un exemple. L'article sobre l'origen d'*ontologia* és clàssic. Correspon a la recerca que va endegar per entendre el retorn de la metafísica (vs. la teologia) i l'estructura general de la filosofia, com a mètode, que va marcar el racionalisme del segle XVII i XVIII, de Suárez i Fonseca a Baumgarten, Wolff i Leibniz, fins a l'atac de Kant³⁴. El terme «Ontologia», explica Ferrater, és usat per primer cop el 1613 en la terminologia filosòfica de Rudolf Göckel [Goclenius] (1547-1628), als Països Baixos, no en les obres de la segona escolàstica, que no van considerar necessari l'ús de termes nous per a tractar dels ens i dels tipus d'ens³⁵. Però el terme no tenia encara la significació d'organització racional del coneixement i de les diverses branques del coneixement —«el que hi ha»— que adquireix després de les obres de Juan Caramuel de Lobkowitz.

Ferrater ressegueix minuciosament les distintes significacions del terme, i com la seva semàntica es va distingint dels termes clàssics de «metafísica» i «philosophia prima», al mateix temps que competeix amb d'altres termes equivalents, com «ontosofia» (Clauberg), «gnostologia» (Caramuel) o «noologia» (Calovius). L'impuls definitiu al terme el dona Wolff, en el títol de *Philosophia prima sive ontologia methodo scientifica pertractata, qua omnes cognitionis humanae principia continentur* (1730), on «Ontologia seu philosophia prima» es defineix com a «scientia entis in genere, quatenus ens est», que usa el «mètode demostratiu» i investiga els predicats més generals dels ens en tant que tals.

Fins aquí Ferrater. El renovat interès per l'ontologia ha permès esmenar posteriorment la interpretació sobre els primers vint anys del segle XVII a les universitats protestants de l'àrea germànica, incloent l'errònia atribució del primer ús del terme a Göckel³⁶. Aquest havia coincidit l'any 1607 a Marburg,

34 Ferrater Mora, «On the Early History of 'Ontology'», *Philosophy and Phenomenological Research*, 24:1 (setembre 1963), pp. 36-47.

35 Ibid. op. cit., p. 38. «A number of historians (R. Eucken, E. Gilson, Hans Pichler, Max Wundt, Heinz Heimsoeth) mention Johann Clauberg as the first philosopher who used the new term we are looking for: the term 'ontology'. This is not the case. The first instance occurs in Rudolf Goclenius (*Lexicon philosophicum, quo tanquam clave philosophies fores aperiuntur, Informatum opera studio Rodolphi Goclenii*, Francoforti, 1613). (...). The word 'ontology' occurs in Goclenius's *Lexicon* on page 16 as follows: 'ontologia, philosophia de ente'. This is all.»

36 «Ferrater Mora cita anche un'altra opera del filosofo di Marburg, la *Isagoge in peripateticorum et scholasticorum primam philosophiam* (1612), di poco precedente al *Lexicon*. In quest'opera secon-

on ensenyava lògica, ètica i matemàtiques, amb Jakob Lorhard (1561-1609), el qual havia estat cridat aquell any pel Landgraf Moritz von Hessen per a ensenyar teologia. Lorhard havia escrit l'any anterior (1606) un llibre per als seus alumnes titulat *Ogdoas scholastica*, que comprenia les matèries de llatí, grec, gramàtica, lògica, retòrica, astronomia, ètica, física i metafísica. El darrer llibre, el vuitè, portava justament el títol *Metaphysica seu Ontologia*. «Ontologia» és un mot que apareixia, doncs, ben destacat en el frontispici de l'obra.

La història no acaba aquí. Lorhard es va basar en el contingut del llibre de Clemens Timpler (1563-1624) *Metaphysicae Systema Methodicum*, publicat a Seifurt (1604) i a Hanau (1606), per a exposar en diagrames extrets de la tradició pedagògica de Pierre de la Ramée [Ramus] (1515-1572) la nova «ontologia» com a ciència de l'intel·ligible.

L'atenció amb què ha observat recentment aquesta línia calvinista de pensament el lògic Peter Øhrstrøm i el seu equip ha permès establir les relacions entre Timpler, Lorhard i Göckel d'una manera més precisa, observant la diferència respecte a les *Disputationes Metaphysicae* (Mainz, 1506) de Suárez (que és el text contra el qual apunten especialment les tesis de Timpler), i establint les variacions epistèmiques de sentit i de mètode que representa l'ús primerenc dels diagrames al segle XVII³⁷. Per a Suárez, la metafísica es refereix clàssicament a l'ens. Per a Timpler, en canvi, «metaphysica est ars contemplatiua, quae tractat de omni intelligibili, uatenus ab homine naturali rationis lumine sine ullo materiae conceptu est intelligibile»³⁸.

do Ferrater Mora oltre a non utilizzare il termine, Göckel avrebbe posto come sinonimi *prima philosophia* e *metaphysica* di fatto escludendo ogni tipo di frattura epistemologica in seno alla scienza dell'ente. Probabilmente Ferrater Mora doveva ignorare che l'edizione della *Isagoge* del 1612 era una ristampa rispetto alla prima edizione del testo (Frankfurt, 1598). La critica successiva (Rompe, Courtine, Moreau) ha peraltro letto proprio in quel lavoro una delle più significative e radicali distinzioni in senso *ontologico* della metafísica. Il fatto poi che la scelta di Göckel —letta da Ferrater Mora come puramente accidentale (*afterthought*)— fosse rimasta priva di conseguenze rilevanti è smentito storicamente. Basti riferirsi alla scelta di Alsted che nella sua opera *Cursus Philosophici Encyclopaedia* (1620) riporta il nuovo nome di *ontologia* proprio di rimando all'autorità di Goelenius e all'occorrenza del *Lexicon* del 1613.» M. Lamanna, «Sulla prima occorrenza del termine 'ontologia'. Una nota bibliografica». *Quaestio. Yearbook of the History of Metaphysics*, 6 (2006): 557-570.

37 Vegeu, entre altres publicacions, Peter Øhrstrøm, Jan Andersen, Henrik Schärfe, «What has Happened to Ontology», Dau, F., Mugnier, M.-L., Stumme, G. (eds.), ICCS 2005, LNAI, vol. 3.596, pp. 425-438. Springer, Heidelberg (2005); Peter Øhrstrøm, Sara L. Uckelman, and Henrik Schärfe, «Historical and Conceptual Foundation of Diagrammatical Ontology», U. Priss, S. Polovina, i R. Hill (eds.): ICCS 2007, LNAI 4604, 2007, Springer Verlag, Berlín, Heidelberg, pp. 374-386; Peter Øhrstrøm, Henrik Schärfe, Sara L. Uckelman, «Jacob Lorhard's Ontology: A 17th Century Hypertext on the Reality and Temporality of the World of Intelligibles», P. Eklund and O. Haemmerlé (eds.): ICCS 2008, LNAI 5113, pp. 74-87, Springer Verlag, Berlín, Heidelberg, 2008, pp. 74-887.

38 Lorhard, *Metaphysicae Systema Methodicum*, Ll. 1, cap. 1, cfr. Øhrstrøm et al. op. cit. 2008, p. 76.

La distribució diagramàtica de Lorhard, amb les relacions entre les dicotomies conceptuals que apareixen a l'obra, permeten llegir l'*Ogdoas scholastica* com un hipertext, on les relacions transversals i referències internes (més iteracions, parèntesis invertits i d'altres mecanismes simbòlics) en faciliten l'extracció de l'ontologia de fonaments. Peter Øhrstrøm ha elaborat en forma de graf l'estructura de les distincions ontològiques bàsiques de l'obra de Lorhard, reconstruïda a partir de la disposició dels diagrames que apareixen en el capítol vuit. La seva metafísica es presenta així com un desplegable de les propietats de l'intel·ligible. Sarah L. Uckelman n'ha transcrit els diagrames originals³⁹. Cal notar que les successives anotacions explicatives i referències internes no es corresponen amb una jerarquia o distribució dicotòmica, sinó que afegixen —*en hipertext*— contingut explicatiu o esclaridor a les successives divisions practicades. Es tracta, doncs, d'un mètode d'enriquiment semàntic que permet la navegació a l'interior del text.

Fins a quin punt queda «desmentida històricament» la interpretació ferrateriana de Göckel a la llum de les noves investigacions sobre el tema —com ha asseverat per exemple Lamanna?

El seu article fou publicat fa cinquanta anys, i ell no podria sinó alegrar-se'n que la seva síntesi hagi estat tinguda en compte pels investigadors que han treballat posteriorment el tema. D'això es tractava, de formular clarament l'estat de la qüestió i de coadjuvar a l'avenç posterior. Hi ha un dinàmica de comunicació, aclariment i reelaboració historiogràfica que travessa les generacions. Així, la datació i interpretació ferraterianes és revisada a la llum de nous descobriments i d'un coneixement més ample de les lluites internes que es donaven en el mateix bàndol calvinista. Ferrater no podia saber-ho: va veure en canvi la importància de la introducció del nou terme contra l'escolàstica de la Contrareforma, i va cridar doncs l'atenció sobre el tema.

En lògica, *prolepsis* (πρόληψις), prolepsi, una figura ja descrita per Aristòtil, és un tipus de proposició on el terme mig d'un sil·logisme és implicat. Fou molt important per a la dialèctica i la retòrica. Per prolepsi, hom imagina objeccions o la refutació d'un argument. Per *procatalepsis* (πρόκαταληψις), hom anticipa la resposta a objeccions que podrien ser adreçades contra un argument, per a reforçar-lo. Han passat a la ciència social com una mena de presentificació d'acompliments posteriors, una representació anticipada dels desenvolupaments possibles. Si és així, no hi ha dubte que Ferrater posseïa aquesta art.

Des d'aquest punt de vista, la descripció que Eric van de Luft fa del filòsof català com a «aristotèlic irònic», atesa la veneració de l'Estagirita pel

39 Els diagrames continguts en aquest vuitè llibre de Lorhard han estat transcrits i traduïts per Sara L. Uckelman, *Diagraph of Metaphysic or Ontology*, _Institute for Logic, Language, and Computation, UVA, Amsterdam, <http://www.illc.uva.nl/Research/Reports/X-2008-04.text.pdf>.

terme mig, em sembla adequada⁴⁰. No es creia totalment les seves conclusions: deixava la porta oberta al fet que la informació posterior pogués canviar les premisses i les conclusions. Penso que és així, no monotònicament, com hem de llegir aquest i tots els articles del diccionari.

En història intel·lectual la construcció dels marcs d'interpretació general depèn de la relació que hom pot establir entre tots els fets ben establerts dels quals parteix. Aquesta labor primària és el que defineix justament la *historiografia de primer grau*, atenta a la reelaboració de les fonts i al treball imprescindible de la construcció i anàlisi de dades directes. La feina d'arxiu (o etnogràfica), d'ordenació de dades i de posterior reordenació i explotació, amb feines de transcripció i transformació de la informació, resulta ineludible.

Ferrater, en canvi, practica una *historiografia de segon grau* que opera sobre el *sentit* de les hipòtesis interpretatives i treballa a partir dels seus elements semàntics, especialment sobre la consistència de les hipòtesis i la coherència entre els fets coneguts i els models que en poden donar raó. Breu: és un treball de filòsof de la història que treballa sobre *models teòrics*, més que no pas d'historiador que treballa sobre els elements i materials de base.

Jo no contemplaria això com una limitació o com un fracàs; tot al contrari. És el mediador, l'entremaliat, el *meddler*, com li agradava dir, la funció del qual és preguntar i bufar el brou per a refredar-lo. Però és també el cuiner *prolèptic* que tasta i si cal rectifica el brou després d'haver-hi posat els millors ingredients.

Quan Ferrater proposava al 1982 per a la historiografia un criteri recursiu feble, confrontant-lo amb el positivista i l'hermenèutic, no feia altra cosa que descriure, parcialment i *ex post*, la perspectiva que ell mateix havia adoptat en la confecció del Diccionari⁴¹. Tampoc no és una descripció fidel dels seus mètodes de treball, sinó una reflexió epistemològica de l'ordre conceptual amb què havia intentat guiar-se des de principi dels anys cinquanta.

Intentaré mostrar com aquest ordre acaba produint l'ontologia continguda a *Fundamentos de Filosofía* (1985).

4. L'hermenèutica de segon grau

Aquest llibre té una gestació llarga, que arrenca a la fi d'aquests anys. Publicat com *El ser y el sentido* (1967), ancorat parcialment en *El ser y la muerte* (1962), s'afina fins a la forma i el contingut definitiu de *Fundamentos de Filosofía* (1985),

40 Eric v. de Luft, «Ferrater Mora, José María (1912-91)», a *Dictionary of Modern American Philosophers*, editat per John R. Shook, Nova York; Thoemmes Continuum, 2005, pp. 766-768.

41 Ferrater Mora, «The Languages of History», *Phenomenological Research*, 43:2 (desembre 1982), pp. 137-150.

que és una reelaboració del primer. Penso que és en aquest decenni dels seixanta quan Ferrater intenta la síntesi de fonaments. *El ser y el sentido* fou concebut com el primer volum d'una tríada que s'hauria d'haver completat amb *El ser y el hacer* y *El ser y el deber ser*⁴². Un plantejament fenomenològic que fou substituït per la síntesi entre les perspectives semàntica i historiogràfica que representen els *Fundamentos*.

Destacaré només tres idees de l'ontologia: (i) l'«integracionisme»: «un mètode d'integrar conceptes per mitjà d'una anàlisi de les seves funcions»⁴³ que opera per «conceptes-límit»; (ii) el «concerniment»; (iii) els «trets estructurals».

«Tret estructural» («rasgo estructural») és el concepte usat per Ferrater per a referir-se a la capacitat general de caracteritzar estructures ontològiques. Segons el filòsof, no són flexions de l'ens, ni modes de l'ésser, ni transcendents, ni modes de parla, sinó característiques semàntiques d'operar la representació de les coses en tant que objectes «d'allò que hi ha», de l'ontologia de què està poblat el coneixement. Són «caracteritzacions generals d'allò de què es parla»⁴⁴, «trets de totes les coses que hi ha, i alhora conceptes mitjançant els quals es posa en relleu la seva estructura ontològica», «el seu objecte és simplement el món, amb els seus diversos grups i en els seus diversos nivells».

La relació entre enunciat i objectes de coneixement és anomenada «concerniment» («concernimiento») i abasta designacions, referències, significacions, denotacions, veritats... L'enunciat «concerneix» de diferents maneres els seus objectes i s'esgota en la relació. El que és propi de Ferrater és que el concep com a equivalent a la *representació* (que pot ser estructural, global). El món es representa en enunciats. Les representacions es fonamenten en objectes representables o representats en virtut del tret estructural que el filòsof anomena *presència*: «Les realitats són possibilitats permanents de representació».

Els *Fundamentos* representen el desplegament de la trama de significacions de la *presència* del coneixement a través de la densitat cultural de la seva aparició en el temps⁴⁵. La presència com a tret estructural es completa amb la

42 Ferrater Mora, *El ser y el sentido*, Ediciones de la Revista de Occidente, Madrid, 1962, «Prólogo», p. 15.

43 http://www.ferratermora.org/lang_cambio_section.html.

44 Totes les referències corresponen a J. Ferrater Mora, *Fundamentos de Filosofía*, Alianza Universidad, Madrid, 1985.

45 «La segunda ley de Newton no es una verdad eterna, sino un conocimiento que ha empezado a ser real desde que se ha formulado. Este conocimiento se ha incorporado a una red de productos culturales, como una tradición o herencia a mantener, recoger, discutir, transformar, etc. Si no hubiera ningún sujeto cognoscente capaz de ejecutar éstas y otras operaciones similares, el conocimiento de referencia dejaría de ser tal para convertirse en un sistema de 'marcas' o 'signos', 'cintas magnetofónicas', etc. Los conocimientos no consisten sólo en actividades cognoscitivas, pero sin éstas no habría conocimientos, y estrictamente hablando, verdades». *Fundamentos*, op. cit. 1985, II, 5, p. 37.

confluència i la *intranscendència*. *Confluència* vol dir que «tot el que hi ha és situable entre dos pols ontològics»; *in-transcendència* vol dir que no hi ha res fora del que hi ha, i que el món no solament és inesgotable sinó que *es va fent* inesgotable a mesura que es desenvolupa i es va coneixent.

«Lo que he denominado ontología viene a ser, pues, en última instancia, una epistemología, o como algunos preferirían decir (...) una *hermenéutica donde el objeto es lo que hay* [èmfasi afegit P.C.]»⁴⁶ Dit d'una altra manera: això és el Diccionari, una estructura reticular i evolutiva dels conceptes filosòfics reinterpretats i exposats a partir del treball ontològic del marc que els acobla, apropa, separa o vincula entre si. Breu: no només el resultat d'una historiografia de segon grau, sinó el resultat de posar en obra una *hermenèutica de segon grau*. Els «trets estructurals» operen sobre les «disposicions» ontològiques entre l'ésser i el sentit («intencionable»).

Em represento el Diccionari com un diàleg entre la tradició i la contemporaneïtat, la representació dinàmica entre «allò que hi ha» i el que «s'ha dit que hi ha», jugant per un cop amb els mots. Des d'aquest punt de vista, és un repositori de coneixement, el contingut del qual forma un *organon* de filosofia, que tindria l'estructura que l'ontologia de segon grau (*trans-ontològica*) del filòsof li forneix.

Hi ha encara un altre aspecte important. Segons Ferrater, l'operació del coneixement ontològic és dialèctica, oberta, empírica, contínua i inacabable, i l'ontologia és «pragmàtico-racional»⁴⁷. Potser no és sobrer examinar amb més detall el que de seguida es pot veure amb l'examen de l'ontologia: hi pot haver diàlegs, però no diàlegs de segon grau. Explicitar la filosofia implícita és una operació analítica. En el moment en què entra la dialèctica o la dialogia en una operació inductiva, tal i com Ferrater proposa entre les «persones» i les «objectivacions» en una espiral autoreferent, s'obre un espai d'indeterminació que és força positiu per al resultat final en historiografia, però que el fa incert en lògica o en ciència. Per dir-ho així, es trenquen les regles del joc. Ferrater ja no està proposant solucions a problemes que es puguin discutir. Sortir amb una tercera via representa *begging the question*, obviar la pregunta, canviar les regles.

Comptat i debatut, crec que aquest és l'origen del relatiu silenci que el filòsof obtingué en el camp de la investigació lògica i analítica. Els crítics venien a dir que les seves formulacions no discutien internament els problemes, sinó que els reformulaven des de l'exterior, des d'una fenomenologia lingüística certament interessant, però que no els reconduïa a una metodologia coneguda operable. Penso que almenys Héctor Neri Castañeda, Alonzo Church i Nicholas

46 Ibid. 1985, X, 3, p. 200.

47 Ibid. 1985, II, p. 39.

Rescher coincidien en aquesta crítica. Castañeda, que no era certament generós en matèria de concessions a la concatenació dialògica i a l'argumentació⁴⁸, però que formulà en la seva pròpia obra la teoria dels semiindexicals i de les guises per donar raó del món simbòlic no directament referencial, li demanà expressament aclariments en aquest sentit després de llegir *The Idea of Man*⁴⁹. La formulació ferrateriana li sembla incomprendible. L'adverteix que «usted se mete en la tarea de construir una terminología técnica complicada en vez de formular estos hechos evidentes e importantes en términos ordinarios claros». I respecte a la incipient ciència de la computació:

Evidentemente ningún electro o servo-mecanismo es humano en el sentido de tener conciencia o de poder pensar. Pero no hay ninguna imposibilidad lógica, o física, para que un robot, en el sentido de ser un producto de la tecnología humana, desarrolle conciencia y aprenda a pensar proposicionalmente. Esto es algo que no compagino bien con su fórmula 'el hombre es su cuerpo' y sus afinidades confesadas con Ryle.⁵⁰

Castañeda mantenia una posició més aviat platònica. El posterior desenvolupament de la ciència cognitiva sembla donar la raó a Ferrater respecte al problema cartesià de la separació cos-ment. Però la intuïció de Castañeda revela el que vull dir en relació a la impossibilitat d'un diàleg de segon grau. Percep que el filòsof català llisca imperceptiblement de la referència com a funció objectiva pròpia de la discussió científica a la descripció «densa» d'usos del llenguatge com a procés comunicatiu:

¿Podría usted explicarme detalladamente qué quiere Ud. formular cuando dice 'cuerpo' y 'mente' designan realidades 'absolutas', que como tales no existen, pero cuyos conceptos no tenemos más remedio que usar para entendernos. Cuerpo y mente son conceptos-límite?⁵¹

En efecte, penso que hi ha un punt cec en la pragmàtica ferrateriana, que salta de nivell sense advertir-ho, i si em pregunto per què, la resposta és que la síntesi i descripció dels usos conceptuals correspon a la historiografia de segon grau, a l'hermenèutica de segon grau que és pròpia de la història intel·lectual continguda tant en el Diccionari com en els seus articles especialitzats. Ferrater descriu marcs lingüístics, i aquests delimiten l'àmbit de significació

48 Vegeu la crítica a la posició de Toulmin arran de l'aparició de *The uses of argument* (1959), H. N. Castañeda, «On a Proposed Revolution in Logic», *Philosophy of Science*, 27:3 (juliol 1960), pp. 279-292. Castañeda es formà amb Wilfried Sellars, el qual al seu torn s'havia format amb Marvin Farber a Buffalo. La fenomenologia austríaca, doncs, i en especial l'ontologia de Meinong no només no li eren desconegudes sinó que eren una font d'inspiració.

49 *The idea of man: an outline of philosophical anthropology*, Lindley Lecture, Lawrence, Dept. of Philosophy, University of Kansas, 1961.

50 Carta de H. N. Castañeda a Ferrater del 14 de desembre de 1961.

51 Carta d'Hèctor N. Castañeda del 15 de febrer del 1962.

dels conceptes. Però no només hi ha conceptes-límit a l'interior dels marcs, sinó *marcs-límit* també, perquè el filòsof aplica la mateixa tècnica a les diverses opcions o línies de pensament contraposades que delimiten els marcs. L'ontologia és una explicitació conceptual d'aquesta tècnica transversal. I Ferrater denomina «conceptes» tant els marcs com els conceptes i categories que s'hi troben a dins. El resultat és que converteix les categories en conceptes, com a bon practicant d'història intel·lectual, però això l'inhabilita per seguir discutint de categories perquè, senzillament, ha canviat l'objecte del seu discurs. Més encara: em sembla que n'era conscient, i que volia fer-ho.

No penso que la meua interpretació contradigui les observacions que els crítics han formulat sobre l'ontologia de conceptes-límit de Ferrater. Ulisses Moulines l'interpreta com una «heurística» per a considerar indicatives les dicotomies conceptuais. Carlos Nieto Blanco descriu l'ontologia com un intent de descriure el món «des de dins» (tenint en compte «l'enfora»). Ambdós n'assenyalen els diferents nivells.

Amb posterioritat a la mort del filòsof, Peter van Inwagen va publicar a *Erkenntnis* un article seminal titulat «Meta-Ontology»⁵²: *què estem preguntant quan preguntem sobre allò que hi ha?* La pregunta ha obert tot un camp sobre la qüestió que de fet hom reconeix haver estat plantejada per Carnap, en un article publicat al 1950⁵³. La taxonomia d'Indiana sobre l'Enciclopèdia de Stanford classifica directament la metaontologia com a part de la metafísica. La posició de Carnap, *ex ante* contra Quine, és que no tenen sentit les preguntes des de l'«exterior», com recorda Inwagen. Però si hom es pren la molèstia de consultar la bibliografia final de *Fundamentos de Filosofía* descobrirà que Ferrater no només cita Carnap, sinó que és l'única obra de Carnap que cita, en la publicació original a la *Révue Internationale de Philosophie*⁵⁴.

Penso que gran part de la discussió continguda en el volum és, en efecte, des de l'exterior, tal i com planteja en la secció sobre els universals, i situada a partir de la seva experiència com a historiador. Li interessen més les preguntes, i com plantejar-les, que discutir les respostes. Inwagen conclou amb una defensa del quantificador existencial de Quine, perquè captura suficient-

52 Peter van Inwagen, «Meta-Ontology», *Erkenntnis* 48 (1998), pp. 233-250. «Quine has called the question 'What is there?' 'the ontological question'. But if we call this question by that name, what name shall we use for the question, 'What are we asking when we ask "What is there?"'? Established usage, or misusage, I suggests the name 'the meta-ontological question', and this is the name I shall use. I shall call the attempt to answer the meta-ontological question 'meta-ontology'.»

53 Rudolf Carnap 1950. «Empiricism, Semantics, and Ontology». Reimprès com a suplement a *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*, University of Chicago Press, Chicago, 1956, pp. 205-221.

54 Rudolf Carnap 1950. «Empiricism, Semantics, and Ontology», *Revue Internationale de Philosophie*, 4 (1950), pp. 20-40.

ment la indistinció entre ésser i existència. Ferrater prefereix no discutir-ho. Per què? Perquè en el fons no és el seu problema: la tríada *in-transcendència*, *presència* i *confluència* pertanyen a la metaontologia, però només per a indicar la pluralitat de les respostes. Tot diàleg de segon ordre acaba essent de primer ordre, a menys que ho impedeixi un dels interlocutors. El risc, però, és que s'interrompi la comunicació. És a dir, que el diàleg acabi essent més expressiu que no pas epistèmic, deliberatiu o fins i tot erístic. No hi ha disputa, perquè en realitat no hi ha problema comú.

5. Observacions finals

M'agradaria fer algunes observacions finals respecte a aquest punt, ja per acabar.

En el món obert en la interfície entre ciències socials i computació, en la construcció de sistemes multiagents (MAS) i d'institucions virtuals, l'estructura conceptual és regulatòria. És a dir, guia la construcció dels programes. Això canvia el panorama que havíem tingut fins ara: «scientists do science; philosophers do not» —per dir-ho lapidàriament amb Merrill⁵⁵. En canvi, en la construcció ontològica, el filòsof pot treballar braç a braç amb el científic per ajudar a construir noves eines, ontologies més precises, mètodes per avaluar-les i ajudar a desbrossar-ne els camps d'aplicació. Des d'aquest punt de vista, em sembla que l'ontologia semàntica de Ferrater és plenament recuperable: és pròxima a la funció científica del filòsof, per dir-ho així. Això vol dir senzillament que les condicions per al diàleg han canviat i que es reobre la discussió que no es va produir en el seu moment. Com ja he esmentat, veurem proliferar les ontologies computacionals de filosofia en un futur immediat.

Malgrat això, cal dir que Ferrater no va prestar gaire atenció als desenvolupaments de la intel·ligència artificial ni als de la ciència de la computació. És notable que els noms de Herbert Simon, Alan Newell, Marvin Minsky, Ed Feigenbaum o John McCarthy no figuressin en el seu diccionari al 1979, potser perquè no els considerava pròpiament filòsofs. Aquesta és tanmateix la línia que després del seminari de Dartmouth del 1955 va fundar les bases per a la construcció i el desenvolupament de la revolució cognitiva, la Intel·ligència Artificial i, al capdavant, Internet. Tampoc no hi figuren noms com els de Georges Miller, David Rumelhart o James McClelland, estrictament contemporanis, amb una obra massa recent.

En enginyeria del coneixement, les ontologies serveixen per a reduir la complexitat de la gestió de la informació, classificar-la i facilitar tant la connexió amb l'usuari com la interoperabilitat entre els llenguatges i objectes de

coneixement (Simple Knowledge Organization Systems, SKOS). Una ontologia fundacional o d'alt nivell («upper level ontology, top ontology») explícita el «compromís ontològic» per a un vocabulari determinat i atorga restriccions sobre les categories proveïdes a través d'axiomes⁵⁶. L'ontologia de Ferrater no té aquest propòsit, no és reductible a regles i no és completament automatitzable.

En canvi, sí que constitueix una sèrie de guies prou matisades com a conjunt de tesis filosòfiques per a cobrir els passos previs a una ontologia operable. L'hermenèutica li permet no llençar res que hagi estat formulat com a filosofia; opera com un rasclat que recull les filosofies més dispars i contraposades entre si; focalitza en punts concrets del discurs filosòfic, i per tant podria fer la funció d'esquematització conceptual prèvia a una ontologia computacional.

Tractar aquest darrer punt és ja fora de l'objectiu d'aquest article. Espero haver pogut mostrar per què l'experiència de la història intel·lectual de Ferrater em sembla vàlida, encara avui, per contribuir a realitzar aquesta tasca.

Victoria University, Melbourne, novembre del 2012

Revisat a la UAB, Barcelona, abril del 2013

Agraïments: Agraeixo a Salvador Giner la invitació per obrir les jornades, i a Sara Adell i a l'equip tècnic de l'IEC l'esforç per a dur a bon port la meva participació. Agraeixo a John Zeleznikow, Pauline Stanton, Elizabeth Wilson-Everett i, especialment, a Tim Crotty, de la UV, que facilitessin l'enregistrament en vídeo de la conferència original. La Victoria University n'ha posat una versió prèvia en els seus servidors: <http://lectopia.vu.edu.au/lectopia/lectopia.lasso?ut=945&id=15838>. Ed Lewis va prestar el seu sistema personal per a superar una diferència horària impossible. El treball ontològic és fruit de diversos projectes: SGR CIRIT-2009SGR0688); CAPER-EU Project 7FP, SGR CIRIT-2009SGR0688, CAPER-EU Project 7FP, DER2012-39492-C02-01, INNPACTO IPT-2011-1015-430000, EU COST ACTION C0801 AT, i SINTELNET-FP7-ICT-2009-C-286380. Marco Schorlemmer, del CSIC-III A, em va posar sobre la pista dels treballs de Peter Øhrstrøm. Altres amics del CSIC, com en Pablo Noriega, Ramon López de Mántaras, Carles Sierra, Enric Plaza i Pilar Dellunde van llegir una versió anterior i em van encoratjar a seguir endavant. Albert Merroño, Núria Casellas, Pep Vallbé, Marta Poblet, Xavier Serra i Josep Monserrat hi han contribuït en el marc del projecte IEC PT2012-S05 sobre filosofia catalana. Aquest article no hauria vist tampoc la llum si la Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani, dirigida per Josep Maria Terricabras, no hagués posat a la disposició dels investigadors l'extens epistolari del filòsof digitalitzat a la Biblioteca de la Universitat de Girona i m'hagués donat permís per a accedir a material reservat. A tots ells, gràcies.

56 Robert Hoehndorf (2010), «What is an upper level ontology?», *Ontogenesis*. <http://ontogenesis.knowledgeblog.org/740>.

